

**TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE –DİLBİLGİSEL- BİR BİÇİMBİRİM/ULAM OLAN “KİP”
KAVRAMININ BİÇİMDİZİMDEKİ İŞLEVİ İLE KAVRANMA DÜZEYİ
ve
GELENEKSEL DİLBİLGİSİ ELEŞTİRİSİ**

Öğretim Görevlisi Rıfat OYMAK
İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
roymak@inonu.edu.tr

ÖZET

Dil yalnız iletişimde değil, iletişim amacı bulunmadan, düşünce yürütmede de kullanılabilir. Öyle ise, derler, anlamın doğru açıklaması ancak dilin işleyişinin doğru açıklamasında verilebilecektir. A.Dankel

Bir dilin doğru öğretimi, o dilin doğru betimlenmesi ile yakından ilgilidir. Belirli bir dilin doğru betimlenmesi de o dil üzerinden, o dile dayalı kanıtlara dayanmasını gerekli kılmaktadır. Bu aynı zamanda bilimsel bir zorunluluktur. Dilin betimlenmesi, dilbilgisel ve anlambilimsel olarak iki düzeyde yapılmaktadır. Dilbilgisel betimleme, dilin yapısal kurallarının açıklanması ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, yapı dilin yasaları ile ilgilidir.

Yeryüzündeki doğal dillerin evrensel/ortak özellikleri yanı sıra, [ki bu soyut yapıdır ve daha çok **beyindeki dil** olarak adlandırılmaktadır] her toplumsal/ulusal dilinde özgün özellikleri vardır. Bu özgün özellikler toplumsal dilin soyut/dilbilgisel yapısında yer almaktadır. Dilbilgisel yapının dildeki somut karşılıkları ise biçimbirimlerdir.

Gerçekte, biçimbirimler dilin ikinci derecede soyut alanını oluşturur. Birinci derecede soyut alan **“tümce”**dir. Yapı, tümce denen dilbilgisel birimi oluşturan biçimbirimlerin birbirleriyle olan ilişkileri ile her biçimbirimin özgün işlevi ile ilgilidir.

Bir dilin biçimbirimlerinin, bir parça olarak, bütün içindeki yeri ve bir parça olarak bütüne katkısı bağlamında anlaşılmasını, giderek dilsel anlamın aktarılmasındaki işlevi ve göreviyle de bilinmesini gerektirmektedir. Bu **ilişki, işlev ve göreve** ilişkin bilgilerin dile uygun olarak kavranılması, o dilin öğretilmesi ve öğrenilmesinde öncelikli bir zorunluluktur.

Bu çalışma bu bağlamıyla, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ve Malatya İl sınırları içindeki Liseler’de yapılan araştırma verilerine dayalı Türkçe’nin biçimbirimleri bilgisine ilişkin bir çalışmadır.

Çalışmanın dayandığı kuramlar ve çalışmanın **yöntemi**: *tek ek, tek işlev*, *“biçimbirim dizimlerindeki nesnel/dilsel yasaların dile dayalı kanıtı.”* ile bu kuramlara dayalı yasa ve ulamların “kip sınırlılığında” dil üzerinden gösterilerek, bu ulamın anlamsal işlevinin dizim yasalarıyla ilişkisinin kanıtlanmasına dayalıdır.

Amaç, Türkçe Öğretiminde, zorunlu bir alan oluşturan biçimbirimlerden en az anlaşılan ya da hiç anlaşılmayan; öğretilmeyen/öğrenilemeyen, ancak sezgisel biçimde kullanılan **“KİP”** biçimbirimlerinin betimlenmesini, dil üzerinden kanıtlanmasını, eylemcil öge üzerine gelen diğer bağımlı biçimbirimlerden olan **“zaman”** gösteren biçimbirimlerle olan ilişkisinin, işlevinin, diziminin doğru kavranmasını ve “Türkçe Öğretimi” sürecinde doğru yararlanılmasını ve geleneksel dilbilgisi ile geleneksel dilbilgisine dayalı dilbilgisi kitaplarının da bir eksikliğini gidermeye katkı sağlamaktır.

Çalışma, kaynak taraması ve öğrenciler üzerinde yapılan araştırma verilerinin değerlendirilmesinden çıkan sonuçların yorumlanması ve öneriler ile sonuçlandırılmıştır. Sonuçların Türkçe Eğitimi açısından umut kırıcı olması, sayısal karşılaştırmaya olanak tanımamasıyla ortaya çıkmış. Öneriler bölümünde, Türkçe Eğitimi bağlamında dilbilgisi öğretimi için yeni betimlemelere ivedi gereksinim olduğu önemle vurgulanmıştır.

Temel Kavramlar: Dilbilgisi, Biçimbirim, Kip, Anlam

0. GİRİŞ

En gelişmiş geleneksel dilbilgisi akımları bile en basit tanımlamalardan söz etmeyi unuturlar. N.Chomsky.

Bir dilin eğitimi/öğretiminde, o dilin dilbilgisi eğitimi/öğretimi ile dilbilgisine ilişkin bilgilerin/kuralların/işlevlerin sezdirim yoluyla algılanması/kavranması (algılatıp/kavratılması) amaçlanır. Ancak, sezdirim yoluyla algılandığı varsayılan dile ilişkin bilgilerin, daha sonra, kavranıp kavranmadığı dilbilgisi eğitimi almış bireyin doğru biçimde tanımlayabilmesi, açıklayabilmesi, anlatabilmesi; işlevini kavramış olması beklenir. Bu çalışma bir yanıyla bunun (kip sınırlılığında) sorgulanmasıdır.

Ayrıca, daha önemlisi, sezdirici/öğretici etkinliklerde bulunmakla sorumlu olan, öğretmenlerin dilbilgisel kavramların, ulamların işlevi/anlamı konusunda ayrıca özelliklerini kavramış olması; sorulduğunda tanımlaması, açıklaması beklenmelidir. Sezmiş ancak kavramamış bir öğretmenin sezdirim çalışmalarında katkısı tartışmalı olacaktır.

Bu gerekçelerle, bu çalışma İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi'nin beş yüz öğrencisi (öğretmen adayları ; ve (Malatya ili) 250 lise öğrencisi üzerinde yapılan sorgulamaya (Ek 1) ve dil ve dilbilgisine ilişkin kitap, araştırma, betimlemeye dayalı makalelere dayandırılmıştır.

Dil eğitimi almış bireyin, anlatılanı anlamlandırıp, doğru yorumlaması, dilsel birimlerden yararlanmasını da gerektirmektedir. Dilbilimsel anlam çözümlemeleri, biçimbirimlerin işlevleri ve tümceye kattığı anlam bağlamında yapılmaktadır. Bu nedenle, anlamak ve anlatmak (alıcı ve verici dilsel etkinlikler) da biçimbirimlerin (anlamı ören birimler) sözcük anlamlarını aşan (tümce anlamı) anlamlara ulaşılmasını sağlayan işlevler olduğu gerçeğiyle, bu birimler sezgi düzeyinde kalmayıp bilgi düzeyine de erişmek zorundadır. Özellikle öğretmenlerde bu bilgi zorunlu olarak edinilmiş olmalıdır. Sezgisel bir dilbilgisi ile yetinilseydi, dil ve dilbilgisi eğitimi/öğretimine gerek kalmazdı. Çünkü her doğal konuşucu, doğal olarak sezgisel dil ve dilbilgisini bilinçsizce kullanmaktadır. Bu özellik, Chomsky'nin *edinç* olarak adlandırdığı insansal (dilsel) bir yetidir.

Kip ulamı/biçimbiriminin bir çalışma konusu olarak seçmemin gerekçesi, eğitim fakültesinde başta Türkçe Öğretmenliği olmak üzere, sorumlu olduğum Türkçe derslerinde, öğrencilerin genel olarak biçimbirimler, özel olarak da *kip* biçimbirimine ilişkin işlev, tanım konusunda yetersizliklerini saptamam ile bu ulamın dilin genel özelliği içinde eylemcil biçimbirime eklenen diğer eklerden oldukça farklı ve özgün bir işlevi olmasıdır. “ Dilin iletişimsel olarak kavranmasındaki temel sorun dilin iletişimin gerçekleşmesi için gerekli olan “ben ve sen” konumlarını nasıl kurduğunun anlaşılmasıdır. İletişim bir iletinin konuşmacıdan gönderilene iletilmesinden öte bir olaydır. Aynı zamanda konuşmacıda kendi iletisinin gönderilenidir, çünkü konuşmacı bir iletini söylediği anda onu yorumlayabilir ve çünkü herhangi bir şekilde anlayamadığı bir şeyi söyleyemez. Dolayısıyla öteki kişi için tasarlanmış bir ileti bir anlamda onu söyleyen için de tasarlanmıştır. (Coward, 142)

1. Temel Kavramlar

Kavram ; Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü simgesel tasarım düşünüyü, imge; bir nesne ya da oluşun anlaksal imgesi.

Anlam : Bir dilsel birimin iletildiği ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce.En genel tanımıyla, bir dilsel ifadenin göndermede bulunduğu şey dışında sahip olduğu iletişimsel içerik.(V) Bir kelimenin, sembolün, işaretin, anlatımın, teorinin vas.taşındığı bilişsel veya duygusal içerik. İşaret ile işaret edilen arasındaki bağlantı .

Dilbilgisel Anlam : Dilbilgisel kategoriler dilbilgisel olarak görülmelidir, anlamsal olarak değil. Dilin anlamsal yönü ancak bu kategoriler altında ve dilin yansıttığı içerik ve biçimde ele alınmalıdır. (...) Anlam dilbilgisel yapıyı etkilediği ölçüde dilbilgiseldir. (...) Dilde anlam vardır ama dilbilgiselse işin içindedir.

Anlama : Olgu, bilgi ve sürçleri, birbirleriyle ilişkili olmaları yahut ilişkisizlikleri bakımından, öğeleri arasındaki anlam ilişkisi bulunan bir zihinsel çerçeveye oturtma. Bir sembol, ifade ya da kavrama, kullanıldığı bağlama uygun bir anlam verme veya ona yüklenmiş olan anlamı kavrama.

Tanım; Bir sözcüğün, terimin içeriğini açıklayan anlatım.

Çözümleme : Bir konu, tümce, sorun, olay, olgu ve ya sürecin, kısaca bir bütünün, kendisini meydana getiren öğelerin sözkonusu bütünüle ilişkileri koparılmadan ayrıştırılarak daha kolay anlaşılabilir hale getirilmesi. /Bir yapının parça bütün ilişkisi içinde, sözkonusu yapıyı etkileyen faktörlerle birlikte kavranıp yorumlanmasına yönelik araştırma, irdeleme, bölümlere ayırma, bütünleştirme faaliyetlerinin tümü.(, Uzun 1998)

Biçimbirim : Bölünemeyen en küçük dilsel birimlerdir. Bağımlı ve bağımsız biçimbirimler olarak iki alt ulamı vardır. Örneğin, sözcükler bağımsız, ekler bağımlı biçimbirimlerdir.

Ulam : Dilbilgisel ya da anlamsal sınıflandırma birimi. Dilbilgisel bir ulam çeşitli biçimbirim ya da belirtilerle anlatılan bir kavramı gösterir. (Zaman, kip, görünüş, eylem ulamları gibi.)

Kip : Konuşucunun tümcedeki önermeyi sunuş biçimi, bu önerme karşısındaki kişisel tutumudur. *Konuşmacının dile getirdiği önerme hakkındaki yorumu.* Kip, konuşucunun bir olay/durum karşısındaki tahmin, niyet, istek vbg. öznel tutumunu dile getiren dilbilgisel bir ulamdır. (Acar 1993, Akerson, 2000, Özdil 1994, Uzun, 1998 Vardar 1980)

2. Dil

Dil, bir dizgesel bütündür. Bu dizge kurallar ve kalıplarla sürekli devinen bir dizgedir. Sonsuz ve sınırsız çeşitlilikte anlam/tümce üretimine olanak veren, sınırlı ve sonlu bir dizgedir.

“Dizge ise, bilimsel bir bütün, belli bir sonuca varmak ya da bir bütün elde etmek için bir araya gelmiş, birbirine bağlı parçalardan oluşan düzenli bir topluluktur. Bu, öyle bir topluluktur ki, parçalarının arasında uyumlu bir bağlantı vardır. Düzenli olmayı gerektiren ve iç içe ilişkileri içeren böyle bilimsel bir bütün, matematikteki ‘...parçalarının toplamına eşit...’ olan bütün değildir. Bilimsel bir bütün, parçalarının toplamından daha büyüktür. Çünkü, böyle bir bütün, en küçük biriminden en büyük yapısına doğru sıralanmayı gerektiren bir düzeni kapsar, aynı zamanda bu düzenlenmiş parçaların arasındaki sıkı ilişkileri de içerir.” (Eldemir, 1980; 130-131)

Sözü edilen bu sıkı dizgesel ilişkilerin kuramsal dayanakları ise dilin bütününe ilişkin oluşturulan önermelere dayalıdır. “Dilin bir mantıksal görüngü olması nedeniyle mantık kurallarına yakın kurallar dizgesi yoluyla betimlenebileceği, dilin kurallara bağımlı bir dizge olduğu, bu kuralları o dili kullanan dil toplumunun bir uzlaşım sonunda oluşturduğu bir kuram oluşturabilmek için gerekli dil verilerinin dil sevgisi yoluyla bulunabileceği, böylelikle dil kuramının dile ileride katılabilecek yapıları da betimleyecek nitelikte olması dilin tümcelerden oluştuğu ve tümcelerin biçimsel yönden betimlenmeleri gerektiği ilkelerine dayanmaktadır. (Külebi 1990; 10-34)

Eşzamanlı açıdan bakıldığında dil, bir dizgedir. Bu dizge, birimlerle, biçimlerarası ilişkilerden doğar. Birimler sıra ile sesbirim, biçimbirim, tümce. Bu birimler arası ilişkiler yatayve dikey olmak üzere iki türdür. Yatay ilişkiler birimlerin ürettiği yapıyı oluşturur. (Demircan, 1977; 10)

Biçimbilgisi gibi, dilsel ulamların tanımlanması, işlev ve ulamlarının belirlenmesi, diğer birimlerle ilişkilerinin saptanmasında yaşanan sorunlar, dilbilgisi olgusuna bakıştan kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, biçimbirim ulamları içinde alt bir ulam olarak yer alan *kip* kavramını odağına almasına karşın, yukarıdaki gerekçeden ötürü, içerik ve yaklaşım olarak *dilbilgisi* olgusuna önemli bir yer ayrıldı.

3. Dilbilgisi

Bir dilin [dilbilgisi eğitimi/öğretimi almış/görmüş] doğal kullanıcı/konuşucusu, dilinde kullandığı bir biçimbirimsel ulamı tanımlayamıyor, tanıyamıyorsa, demek ki, o kural, tanım, konuşucunun diliyle ve diline ilişkin sezgisel/yetisel (competence) bilgisiyle örtüşmemektedir.

Dilbilgisi, dildeki biçimbirimlerin ve sözcüklerin büyük anlamlı yapılan oluşturmak üzere belirli kural ve kalıplara göre düzenlenmesini içeren bir daldır

“Tümceler tarih boyunca çeşitli dilbilgisi yöntemlerine göre değişik şekillerde incelenmiştir. Örneğin, geleneksel dilbilgisi, söz bölükleri, özne ve nesne gibi sözdizimsel işlevleri tümce içindeki anlamları yönünden incelemekte ve bunları tümce içindeki diğer kuruluşlarla olan ilgileri konusuna pek değinmemektedir. Bu nedenle, geleneksel dilbilgisi, tümcenin değişik görevler yüklenebilen birimlerini bir sistemin parçaları olarak değil, kendi içinde değerlendirmesi açısından eleştirilmektedir.

Diğer taraftan, yapısal dilbilgisi, dili, bütün dil öğelerinin birbiriyle ilişkide olduğu bir sistemler bütün olarak görmektedir. Yapısal dilbilgisi yöntemlerine göre dilin sesbilim, biçimbilim ve sözdizimden oluşan kademeli bir yapıya sahip ve tümceler bu kademeli yapının en üst düzeyinde yer alan sözcük sınıflarının dağılımı olarak algılanmaktadır. Bu yönetime göre yapılan bütün tümce analizlerinde, tümceler belirli dilbilgisel dizilişlerde yer alan sözcük kalıpları olarak incelenmiştir. Sonuç olarak, yapısal dilbilgisi, dile sistemli bir açıklama getirmesine rağmen, biçime yönelen bir tutum izlemiştir. Bu nedenle yapısal dilbilgisi, sadece yüzeysel yapıdaki biçimleri ve onların bileşimlerini algılamaya çalışması açısından eleştirilmektedir.

Tümce analizi açısından, tümcelerin iki yapıdan oluştuğuna inanılmaktadır: derin yapı ve yüzey yapı. Üretimsel-dönüşümcü yaklaşıma göre derin yapı, tümcede yer alan mantıksal, soyut yapı; yüzeysel yapı ise, derin yapıda var olan anlamların açıklanış biçimi, sözcüklere dökülmesi olarak düşünülmekte ve bu iki yapının birbirine bir takım dönüşüm kurallarıyla bağlı olduğuna inanılmaktadır. Bu teoride tümce yapıları iki ana kuralla açıklanmaktadır: yapı kuralları (phrase structure rules) ve dönüşüm kuralları (transformational). Bunlardan yapı kuralları dilin çekirdek tümcelerini, dönüşüm kuralları ise dilin bütün tümcelerinin bu yapı kurallarına dayanarak üretilmesini açıklamaktadır. (İnce, 1991;43-49)

Dil ve dilbilim inceleme yöntemleri üretimsel-dönüşümlü dilbilgisinin ortaya atılmasıyla büyük ölçüde değişime uğramıştır. Bu görüşe göre, dilin kurala dayalı tümcelerden oluştuğu savunulmakta ve dilbilgisinin bu tümce yapılarını açıklayan kuralları kapsadığı ileri sürülmektedir. Bu kuralların ise, konuşucuların dil yetilerinde var olduğu düşünülmektedir.

“Dilbilgisi, dilin/bir dilin yapısıyla ilgili genellemeler oluşturmaya uğraşır. Dilbilgisi kuramları dil çalışmalarının odak alanını oluşturur. Dilbilgisi kavramının içeriğine ilişkin ilk belirsizlik ise, dil sözcüğünün ya da dilbilgisinin, **dili mi, bir dili mi** içerdiğidir. Dil’e ilişkin dilbilgisi, herhangi bir dilin ve bütün dillerin içermesi gereken kuralların iskelet bir alt yapısını içerebilir, ama aynı zamanda kuralların nasıl yorumlanacağını belirleyen bu dilbilgileri ile ilkelerin karşılaşması gereken koşulları da içerir. Bu anlatım biçimi, evrensel dilbilgisini her özel dilbilgisinin yalnızca bir altyapısı, her dilbilgisinin çekirdeğinde bulunan bir kurallar dizgesi olarak ele alan geleneksel görüşten bir sapmadır.” (Chomsky, 2001;105)

Dilbilgisinde kullanılan yöntem ve çalışma alanlarına göre tarihsel farklılaşmalar oluşmuş ve günümüzde yaygın olarak altı(6) tür dilbilgisi ayrılmıştır.

Kuramsal Dilbilgisi : 20.yüzyılın ikinci yarısında dil ile ilgili çalışmalarda köklü devrimler meydana geldi. Kuramsal dilbilgisi evrensel olanı bulabilmek için bir dilin biçimdizimini ve sözdizimini açıklamaktan daha ileri gitmeyi amaçladılar. Hedefleri genel olarak dilin insan fenomenini açıklamak ve anlatmaya çalışmaktır. Bu da insanlar “ben bir dil biliyorum.”derken tam olarak neyi bildiklerini, bu bilginin çocuklar tarafından nasıl edinildiğini ve en iyi şekilde nasıl biçimlendiğini kapsamaktadır.

Açıklayıcı Dilbilgisi : Bazı dillerin biçimdizimi ve sözdizimine ilişkin kesin ve dizgesel tümceler kurmayı amaçlar.

Pedagojik Dilbilgisi : Yabancı dil öğretiminde ya da öğreniminde yer alan öğretmenler ve öğrenciler için tarafından kullanılır. Tipik olarak bu tip bir dilbilgisi dilin morfolojik ve sözdizimsel yapılarının ana özeti basitleştirilmiş ve açık şekilde içerir.

Buyruksal Dilbilgisi : Modern dilbilimciler insanların tam olarak nasıl konuştuğunun nesnel açıklamasını vermeyi amaçlayan açıklayıcı dilbilgisi ile insanların nasıl konuşması gerektiği konusundaki kuralları kapsayan buyruksal dilbilgisi arasındaki farkı belirtir. **İyi** ya da **kötü** dilbilgisi savı buyruksal akıma aittir.

Üretimsel Dilbilgisi: Bir araştırma geleneği içinde gelişen Üretimsel Dilbilgisi, özellikle Noam Chomsky ve arkadaşlarının ABD’de 1950’lerde başladığı çalışmalardan türedi. Bu dilbilgisinin amacı, genel ilkelere ve az miktar ögenin meydana getirdiği kesin ve açık bir çatı sağlamaktır. Üretici dönüşümsel dilbilgisi olarak da adlandırılan bu kuram dilbilgisel yaklaşımdan çok, insan zihni ile tümce üretim ilişkisini açıklamaya yönelik geniş oylumlu bir dil kuramı olarak düşünülmektedir. Kuramın özünde, dilbilgisel açıdan doğru tümcelerin üretilmesinde sınırlı sayıda dilsel araç ve gereç kullanılmasına karşılık, sınırsız sayıda (tümce) anlam üretilmesine ve üretilenlerin anlaşılmasına ilişkin yapının çözümlenmesini/kurulumunu, biçimleme (öbek belirleme, yapı) kuralları ve çekirdek tümceden dönüşümler gerçekleştirme ilkelerini; ulamsal bileşenler, sözlük, tümce üretimi, dönüşüm bileşenleri ve yüzey yapıya ulaşma olarak düzenlemektedir. Özcesi, çekirdek tümceleri, türetilmiş tümcelere dönüştürme yasalarına dayanır.

Durum Dilbilgisi : Anlamsal/konusal ilişkiler veya roller de denilen derin durumun tümcenin dizimsel ve anlamsal yapısının açıklanmasının temel ölçütü olduğunu savunan dilbilgisi durum dilbilgisi adıyla anılır. (Başkan, 1988;224-225; Graddal, 68-83; Kıran, 2001;158,159; Toklu, 2003;77-79; Vardar, 1968;61)

3.1 Dil Eğitimi/öğretiminde Dilbilgisinin Öğretimi ve İşlevi

Gerçek şu ki, bilimsel bildirimler, kişinin öznel izlenimlerinden öteye geçerek, başkalarının da denetleyebileceği biçimde nesnel olma zorundadırlar./Ö.Başkan

Dilbilgisini edinmenin, öğrenmenin, sezgiselden bilgi düzeyine çıkarmanın temel gerekçesi ise birim/öğelerin anlamı nasıl oluşturup, taşıdığını saptamak; bu bilgiler bütünü ile anlama ve anlatma yetisini yeteneğe dönüştürmek, düşünme gücü, hızı, biçim ve içeriğini geliştirmektir. Bilincinde olduğunun bilincinde olmak olarak özetlenebilir, dile ilişkin bilginin dile dayalı öğrenilmesi.Yöntemi ise, (dönüşümcü dilbilgisi ile zenginleşmiş olan son kuramlarla) tümceyi birimlerine, birimlerini de öğelerine indirgeyerek, insan zihnindeki soyut dilsel kuralları, yine soyut kavramlarla ilişkilendirip somut dilsel, anlamlı yüzey yapılar ortaya çıkarmak ve bu yüzey yapılarından derin yapılara ulaşarak bütünsel anlama varmaktır

Dil, sesbirimsel ve sözdizimsel iki ayrı boyutu olan bir dizgedir; sesbirim dizgesi ve sözdizim dizgesi olarak ayrımlanan bu iki boyutluluk ilişkisel bir bütünlük oluşturarak anlamı oluştururlar. İkili eklemleme, iki boyutluluk dilin evrensel niteliğidir. İnsanlar sınırlı sayıdaki sesbirim, sözdizim kurallarından sınırsız sayıda tümce/anlam kurma ve sınırsız sayıda kurulmuş tümceyi/anlamı anlama yeteneğine sahiptir. “Dilbilgisi, birbiriyle tabii ki etkileşim içinde bulunan ama ses, anlam, biçim, sözcük dizimi gibi farklı görünümlere ait kurallar dizgesidir. (...) Her konuşucusu o dilin dilbilgisini bilir ama bu örtük ve sezgiseldir. Bilmediği, dilbilgisinin yapısı ve öğelerin işlevleri hakkındaki terminolojidir.”(Uzun, 1998;15-16)

Dilbilgisi doğru düşünme, doğru konuşma ve yazmaya yardımcı bir çalışma alanıdır. Dilbilgisi öğretimiyle, öğrenciler dilin olanaklarını, sınırlarını ve gizil gücünü ortaya çıkarırlar. Anadili öğretiminde, amaçlara anlama ve anlatma etkinlikleriyle ulaşırken; bu etkinlikler yazım, noktalama ve dilbilgisi çalışmalarıyla beslenir, bütünleşir. Dilbilgisi öğretimindeki, “doğru söyleyiş, sözcük bilgisi, doğru cümle kurma, yazım ve noktalama gibi beceri alanlarına yönelik çalışmaların, öğrencilerin anlama, konuşma ve yazma etkinliklerindeki başarıyı da etkilemesi beklenir. Bu nedenle, türkçemizin yapı kural ve olanaklarının öğrencilere uygulamalarla kavratılması ve onlarda Türkçeyi doğru kullanma duyarlılığı ve bilincinin oluşturulması için;anadilin temel etkinlikleriyle bütünleşmiş bir dilbilgisi öğretimine önemli görevler düşmektedir. (Sever, 24)

“Bir dili oluşturan sesleri, sözcükleri, belirtme ya da yargı öbeklerini türlü yönleriyle inceleyerek konuşma ve yazmada uyulması gereken ana kuralları belirleyen bilim dalına dilbilgisi denir” (Şimşek, 1987)

Başkan (1975:438), çocukların dilbilgisini öğreniş biçimleri konusunda şunları anımsatıyor: “Anadilinin dilbilgisi öğrenilirken, ilkönce, dilde kullanılan çeşitli dil parçaları gözlenmekte ve bunların kullanılışı ardındaki gizli düzenlilikler yavaş yavaş kurallara bağlanmaktadır. Başka bir deyişle, anadilini öğrenen çocuk, bir bilim adamı gibi, elindeki parçalardan dilin bütününe varmaya çalışarak, tümevarımlı bir yol izlemektedir. Dilbilgisini öğretmede, aşırı bir düzenleme ya da düzensizlik çabası, öğrenme sürecini kısaltma gibi bir amaçla işe girilse bile, doğal yöntemin (karmaşık bir dizi ile öğrenen; ancak, sonraları bunları gerekli bir biçimde bir düzene sokan çocuğun kullandığı yöntemin) izlediği yola, tüm olarak ters düşmektedir”

Bakırcıoğlu (1996;167) Dilbilgisi ve dil eğitimi/öğretimi ile kazandırılması amaçlanan davranışlarla ilgili olarak (Türkçe Eğitimi Programı'nda belirtilen) yirmi bir davranıştan, on dört davranışın **kullanma**, biri **uygulama**, altı davranıştan biri **bulma**, **üçü anlama**, **kavrama**, ikisi de **ayrıt etme** olarak anlatımını bulmaktadır. Bütün bunlar öğrenciyi uygulamaya hazırlayıcı özellik taşımaktadır” demektedir.

Dil öğretiminde, dilbilgisinin özel bir yeri ve önemi vardır. Dilbilgisini öğrenememiş olan öğrenci, Türkçe'yi öğrenmiş sayılamaz. Dilbilgisi, dilin düzenini işleyiş kurallarını betimlemekte, açıklamakta ve örneklendirmektedir. İşlevi bu olunca, dilbilgisinin, öğretim sürecinde öğrenciyi etkin kılan yöntemlere ele alınması gerekir. Türkçe dilbilgisi öğretiminde sözdizimi konusunda öğrenciler, salt cümle türlerini söyleyebilecek düzeyde değil, verilen bir konuyu, değişik cümle türleriyle anlatabilecek boyutta yetiştirilmiş olmalıdırlar. (Çotuksöken (1991)

Ediskun ve Dürder (1949;50-51)), “kelimeler kendi başlarına cansızdır. Onlar bir fikir ve duyguya büründükleri zaman canlanırlar; bir karakter kazanırlar. Dilbilgisinin ödevi ve amacı, bu duygu ve fikri aramak ve ona göre kelimeleri adlandırmaktır. Şu halde metodumuzu tayin edebiliriz. Öğrencilerimiz kendi bulacakları veya bizim vereceğimiz metinler üzerinde çalışacaklar; o metindeki fikri veya duyguyu kavradıktan sonra kelimelerin veya cümlelerin onları ifade etip etmediklerini inceleyecekler ve kurala varacaklar.

Bakırcıoğlu (178) çalışmasının sonuç bölümünün son maddesinde şu saptamasını aktarmaktadır : “öğrenciye verilen hazır, soyut bilgiler, onların sorgulama, neden-sonuç ilişkisi kurma, sorun çözme, yaratıcı etkinlikte bulunma istek ve çabasının yolunu tıkamaktadır. Sonuçta öğrenci, düşünemeyen, yapıp edemeyen, edilgin, bağımlı bir kişi olmaya zorlanmaktadır.”

Dilbilgisi –dil edinci- incelemeleri dil kullanımından yapılmış bir soyutlamayı içeriyorsa, dilbilgisinin edinilişini olanaklı kılan zilin yetileriyle ilgili bir inceleme de daha üst, ikinci dereceden bir soyutlamayı içerecektir. Bunda bir yanlış görmüyorum. Özellikleri bilinmeyen ve ilk dilini edinen çocuğun elinde bulunan türden verileri “girdi” olarak kabul eden, “çıktı” olarak da o dilin üretici dilbilgisini veren bir düzeneğin içkin karakteristik özelliklerini belirleme sorununa bir anlatım biçimi verebiliriz. Bu durumda “çıktı”, kendisine hakim olmak dili bilmekdemek olan, içsel olarak tasarılan dilbilgisidir. (Chomsky, 2001;170)

“Bir bütünlüğün analizi kişiyi birbirlerini karşılıklı olarak koşullayan ve her birini ötekine bağlı olup bu öteki öğeler olmaksızın ne kavranabilen ne de tanımlanabilen öğelerin bağlantılarını ayırmaya izin verir. Bu analiz dilbilimsel olguları birbirleriyle orantılı olarak kabul ederek dikkatini bağımlılıklar örgütüne yöneltir. Coward;1985;30)

Dilbilgisi kurallarının incelenmesinin ancak gösterenler arasındaki ilişkilere dayandırılırsa anlamı aydınlatılabileceğini gösterirler. (Coward, 172)

“Bir betimleyici dilbilgisi kurmada ilk güçlük, konuşucu-dinleyicinin edinci hakkındaki, onun dil hakkındaki bilgisinin nasıl toplanacağıdır. Bu işin yolu doğrudan doğruya gözlemler ya da tümevarımlı süreçlerle veriler oluşturmak değildir. (...) Dilbilgisi uzmanının sorunu, doğal konuşucunun (çoğunlukla da kendisinin) dilsel sezgisine başvurarak sorunsuz bir veri için betimleme yapmak, mümkünse açıklama getirmektir. Diyelim ki dilsel yapı için ilgili kuralların yazımı işini başardık. Biz bu durumda henüz bir öneriden bulunmaktan öteye gitmiş değiliz. Şimdi, bu önerinin yetkinliği üç açıdan kontrol edilmelidir. İlki, tüm tartışmanın, dilin düzgün tümcelerine dayandığının saptanmasıdır. İkincisi, tümcenin yapısal ilişkilerinin doğru olarak betimlenmesidir. Üçüncüsü ise, önerinin basit ve genel ama aynı zamanda bu özelliklerin ‘en’ basiti ve ‘en’ geneli olmak üzere son derece kısıtlanmış ilkeler içermesidir. Bu üç işlem, dilbilgisinin, sırasıyla *gözlemsel*, *betimlemeli* ve *açıklamalı* yetkinliğiyle ilgilidir.”(Uzun, 2000;10)

4. Türkiye’de Örgün Eğitimde Dilbilgisi Öğretimi

Ancak, yapılan çalışma,araştırma ve incelemelerde yukarıda açıklanan işlevler ve görevlerin gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır.

Bakırcıoğlu (1996:178), “Öğrenciye verilen hazır, soyut bilgiler,onların sorgulama, neden-sonuç ilişkisi kurma, sorun çözme, yaratıcı etkinlikte bulunma istek ve çabasının yolunu tıkamaktadır. Sonuç öğrenci düşünemeyen, yapı edemeyen, edilgin, bağımlı bir kişi olmaya zorlanmaktadır.”

Ortaöğretimde dilbilgisi, ayrı bir öğreniymiş gibi tutulagelmiş, Türkçe, öğreni betiklerinden ayrı ‘dilbilgisi’ öğreni betikleri de kabul edilmiş ve ayrı bir konuymuş gibi okutulagelmiştir. (...) Bir dilbilgisi irimi, çocuğun doğru anlamasında, doğru konuşmasında, doğru yazmasında bir işe yarayacaksa ve bu işe yarayacağı oranda işlenmeli; yoksa işlenmemelidir. (...) Temel olan, noktanın ya da büyük yazacın görevlerinden birini öğretmek değil; tümceyi doğru yazma alışkanlığını kazandırmaktır. (...) Cümlelerde öğelerin sıralanışını, sıralanışa göre anlam değişikliğini kavramak değil, ‘buna göre cümle kurabilmek’ tir de.

Burada bir işevuruk, işgörsel, -başka bir deyişle- işe yarar bir dilbilgisi söz konusudur. Doğru anlama, doğru anlatma, doğru yazma yolunda vazgeçilmez bir görev yüklenmemiş, ne işe yaradığı belirsiz bir dilbilgisi –bir genelleme ile – bir bilgi, süstür, -daha doğrusu-yüktür. (Erişen, 1983:54)

Başkan (1988:413,314) ise, bu çalışmaya gerekçe oluşturan bulguda da ortaya çıktığı gibi,Türkçe Dilbilgisi başlığı altında, dil ve dilbilgisi öğretiminine ilişkin eleştirel değerlendirmesinde şunları belirtmektedir: “Türkçe ‘dilbilgisi’ ilkokul sıralarından başlayarak, üniversite düzeyinde de sürdürüldüğü halde, sonuç bir türlü olumlu çıkmamaktadır. Öğretmenler her zaman için öğrencileri suçlayarak, onların , dilbilgisi yönünden zayıf olduklarını yineleyip durmaktadırlar. Fakat şurası da düşünülmelidir ki, eğer bu kadar çok öğrenci, bunca yıl boyunca bu kadar basit bir şeyi öğrenemiyorsa, o zaman belki de aksaklığı başka yerde aramak gerekmektedir. (...) Eğer (öğrenci) dersini ve sınıfını geçiyorsa, bunun nedeni Türkçenin dilbilgisini kavradığı için değildir; öğretmenin verdikleri arasından, yeteri kadarını anlayıp da, arada ‘sıyırılmış’ olduğu içindir. O halde, ortada ir kabahat varsa, bu öğrencide olamaz; çünkü başarılı öğrenci de bir şey bilmemektedir. O zaman iki olasılık kalıyor. Birincisi, Türkçe dilbilgisinin anlaşılma oluşu; ikincisi ise, bu bilgilerin öğretmenler tarafından iyi aktarılamayışı. Bir yerde, en iyi Türkçe öğretmeni bile, gerçek anlamda başarılı olamadığına göre, demek ki bütün sorun, dilbilgisi denen şeyin kendisinde düğümlenmektedir. Evet, bir çok yetenekli Türkçe öğretmenleri bütün bildiklerini doğru biçimde aktarmaktadırlar; ama gene de, geleneksel dilbilgisi kitaplarına bakınca, en mantıklı, en akli başında, en mükemmel bir öğretmenin bile, bu bilgileri, yeterince doğru anlayıp, aktarmasına fırsat bulunmadığı açıkça görülür. (...) Bütün bozukluk, başka Avrupa dillerinde olduğu gibi Türkçede de, dilbilgisi kitaplarının, dilin kendi içinden çıkarılan ölçütlere göre değil de, başka yerlerden ödünç alınmış modellere göre yazılmış olmasındandır.

Aslında Türkçe dilbilgisi kitapları, sözdizimi konusunda öğrenciye yardımcı olmak şöyle dursun, onun dilbilgisi öğrenmesini olanaksız kılmak için yazılmış gibidirler. Bunun doğal olduğu düşünülebilir, çünkü Türkçe dilbilgisi betimlemesinde hiçbir dilbilgisel model kullanılmamakta, dilbilgisi betimlemeleri alabildiğine gelişigüzel olmaktadır.

Dilin kural-güdümlü bir varlık olduğunu biliyoruz. Dilin bir iletişim aracı olabilmesi de bu özelliğine bağlıdır. Dili ustalıklı kullanmak onun kurallarını özümsemeyi gerektirmektedir. Anadili öğretiminde dilbilgisi öğretiminin öğrenciye bu yapmakta yardımcı olması beklenmelidir. (...) Yurdumuzda olmayan şey dilbilgisi betimlemesidir.

Özcesi, dilbilgisel birimlerin adları var, betimlemeleri yok; dahası ve önemlisi betimleme modelleri yok. Dolayısıyla, sınıflama, ulamlama dilin yapısı dışında olduğu için kavranması da olanaksızlaşmaktadır. (Sezer, 1994:112-123)

Türkçenin içinde bulunduğu bağlantılı/eklemeli dillere ilişkin en yoğun çalışmalar, tartışmalar ise biçimdizim/biçimbirim ile ilgili olanlardır. Günümüzde, özellikle Chomsky’nin Evrensel Dilbilgisi sonrası dilbilgisi; biçimdizim, sözdizim, sesdizim ve anlambilgisi alanlarını da içermektedir. (Graddal vd.1987:65-66)

5. Biçimbilim/Biçimbilgisi/Biçimbirim

Dilbilimin bir alt dalı olan biçimbilim. Bir deyişi, bir söyleyişi, onu oluşturan temel ve incelenen birimlere ayırma, tanımlama, sınıflama, ulamlama alanının adıdır. Sözcüğün iç yapısını, bu yapının kurallarını saptamakla uğraşır.

Anlamli dil birimlerini dilbilgisi ulamlarina, iŖlevsel sınıflara, bükün,türetme, bileŖtirme açısından sundukları görünüme, aldıkları değişik biçimlere, birleşim özelliklerine göre inceleyen dal. (Vardar 1980, 38)

Biçimbilim, bir dildeki sözcüklerin biçimlerini ve biçim değişikliklerini, her tür eki, sözcük yapımını ve türetilmesini, biçimbirimleri, biçimbirimlerin işlevlerini ve işleyişlerini inceler, biçimbirim dökümleri yapar. Bir dildeki biçimbirimlerin saptanmasında, görevsel sesbilimde de kullanılan bölümleyici yöntemle başvurulur. Bu yöntem işlevini iki aşamada gerçekleştirmektedir; 1. Parçalama, 2. Öbekleme

Çocuklar bahçede oynuyor.

Bu tümce [Çocuk-lar bah-çe-de oyn-a-malı] biçimde parçalara ayrıldıktan sonra otaa çıkan altı parçanın her birinin henüz bir işlev yüklenmemiş ve bir biçimbirime ilgilendirilmemiş biçimine biçimbirimcik denir. Bu sesbilimdeki sesbirimciğe benzer. Ancak şimdi yapacağımız gibi bunlara belirli işlevler yüklediğimizde biçimbirim olma niteliği kazanırlar. Burada, çocuk, bahçe ve oyn(a) sözcüksel biçimbirimlerdir. {-lAr}, {-dE}, ve {-mAlI} {-A} ad soylu sözcüklerden eylem gövdesi kuran dilbilgisel biçimbirimlerdir. {-lAr} biçimbirimi sayı/çoğulluk, {-dE} durum {-A} eylem türetim ve {-mAlI} kip ulamlarını belirtmektedir. Bu dilbilgisel ulamlar bağımlı ve ardıl biçimbirimlerdir.

Dil dizgesi eklemli bir dizgedir. Birinci eklemde biçimbirimler, ikinci eklemde sesbirimler yer alır. Bildiri dediğimiz bir deyiş en küçük göstergelere ayırdığımızda en küçük, bölünemez anlamlı birimlere ulaşırız. Bu birimle başk abiçimlerk içinde de yer alabilirler. Biçimbirimim ana birimi sözcüktür. Sözcüğün tanımı, sınıflandırılması, çekimi ve türeyişi bu alanın temel sorunlarını oluşturur. Üretimsel dönüşümlü dilbilgisinde ise sözdizimsel öge ile sesbilimsel öge arasında yer alan yapı düzlemidir biçimbilgisi. (Adalı 1979,12; Toklu 2003, 50-55; Tura 1983;8-15)

5.1. Biçimbirim

Anlambirimim sözlükbirime karşıt olarak, dilbilgisini ilgilendiren türü. En küçük anlamlı birim,en küçük gösterge, anlambirim.(Vardar 1980;39)

Bir deyiş ya da anlatımdaki söze dönüşmüş, bireyselleşmiş en küçük anlamlı birimin taşıyıcısıdır. En küçük birim oluşu daha çok bölünemeyeceğini belirtir. Bölünme sürdürülürse sesbilimsel düzlemin en küçük birimine ulaşılacaktır. Biçimbirim sesbirim ile örtüşebilir. Tek bir sesbirim bir biçimbirimi karşılayabilir. Türkçedeki üçüncü kişi adlı 'o' birinci kişi iyelik bildiren 'm' gibi. (Adalı, 13,14,15)

Türkçede biçimbirimler, *sözlüksel* ve *görevsel* olarak iki ulama ayrıldıktan sonra, bu iki ulam altında *bağımlı* ve *özgür* alt ulamlarına ayrılır. Bağımlı ve özgür biçimbirimler de öncül ve ardıl olarak iki alt ulama ayrılır. Biçimbirimler kapalı bir sınıf oluşturdukları için her dilde sayıları sınırlıdır. Bu birimler tümcedeki işlevleri açısından üçe ayrılır: bağımsız,bağımlı, işlevsel biçimbirimler. Bu biçimbirimlere ayrıca yüklemel biçimbirimlerle, kiplikler de eklenir. (Adalı 1979, Toklu 2003; Kıran 2001;71,72)

Biçimbirimler bir dilde ikinci eklemlilik düzeyini oluşturan birimleri ve bunların ulamsal sınıflamasını, işlevini inceleyen alandır. Dilde biçimbirimlerin birer birim olarak kabul edilmesi için bu birimlerden herbirinin ayrı dizimlerde kullanılabilmesi gerekir. (Göksu, 1980;50-51) Konu odağımızı oluşturan kip biçimlerinin bir kip ulamı içinde değerlendirilmesini sağlayan o birimlerin herbirinin farklı bir eylem ile dizime girmesini gerektirmektedir. Gel-meli, tut-malı, al-malı//gel-se, tut-sa, al-sa//gel-e, tut-a, al-a gibi. Sözdizimin içinde ve sözdizimine sıkı sıkıya bağı bir alandır biçimbirimler.

5.2 Biçimdizim

Bir dilde, iki sözcüğün anlamını birbirlerinden ayıran en ufak ses parçasına sesbirim adı verilmektedir. Sözelimi (ben) ve (kuş) sözcükleri birbirlerinden 6 ses ile ayrılmaktadırlar. Oysa (ben/sen) sözcükleri arasında ya /b/ ya da /s/ seslerinden yalnızca bir tanesi anlam ayrılığı yaratabilmektedir. Buna göre, /b/ veya /s/ sesleri birer sesbirimdirler. Bir aşama ötede, bir dilde anlamlı en küçük parçalara biçimbirim denilmektedir. Sözelimi (dil.bil.im.ci.lik)sözcüğünde 5 tane sözbirim geçirilerek yeni sözcükler elde edilebilir. Örnekse, (Tanrı, bil.im.ci.lik) veya (tanrı, bil.mez.ci.lik). Bu sözcüklerden (dil,Tanrı, bil) birimleri kendi başlarına bağımsız olarak kullanıldıkları halde, (-im, -ci, -lik) birimleri ancak bağımlı olarak, bağımsız birimlere eklenerek kullanılmaktadır. Ortada en az bir tane bağımsız sözbirim bulunursa, o zaman

sözcükbirim ortaya çıkmaktadır. Nitekim, (dil, Tanrı, bil) birimleri birer sözcüktürler. Buna karşılık (-im, -ci, -lik) birimleri, birer sözcük sayılmazlar. Bununla birlikte, bu tür bağımlı sözcükler, bağımsız olan sözcükbirimlere katılarak daha karmaşık yapıları oluşturabilmektedirler. Örnekte, (el.e.bil.e.cek.mi.sin.iz). Sözcüklerden bağımlı olanlar, bir başlarına kullanılmadıkları için, ancak 'sözcük' denen bağımsız birimler art arda dizilerek bir üst birimi, yani 'tümce'denilen 'sözcük takımını' oluşturmaktadırlar. (Başkan; 1980;124-126)

Çekim ekleri, sonlarına eklendikleri eylem ve adların öteki sözcüklerle yapısal ilişkileri kurmalarını ve yapısal görevler kazanmalarını sağlar. Çekim ekleri, belirli bir kurala göre sıralanmış sözcükler arasında, sözcüklerin bağlı oldukları sözcük sınıfını değiştirmeksizin bağlantı kurarlar. Bu eklerin yapısal görevleri vardır.

Bu eleştirel değerlendirme ve saptamaları, konumuz sınırlılığında [kip ulamı] dilbilgisi odaklı kitaplarda tanım, işlev, biçimbirimsel karşılıklar olarak önerilerin neler olduğunu saptamak zorunludur.

6. Kavranamayan Dilsel Kavram: Kip

“Bağlantılı dillerin tipik bir örneği olan ve hiç değişmeyen bir ad ya da eylem köküne değişik biçimbirimlerin eklenmesiyle her türlü türetme ve çekim işlemlerini gerçekleştiren Türkçede tümce anlambilimi açısından çekim eklerinin önemli işlevleri yerine getirdiği görülür. Belli bir zamanı dile getiren bir çekim eki, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, değişik zamanların, kiplerin anlatımını da üstlenmekte, görünüş açısından ilginç nitelikler sergilemektedir. “

Geleneksel görüşü yineleyen Aksan (1998;183-194) yukarıdaki alıntıdan sonra bildirme kipleri olarak adlandırılan (-iyor, -iken, -mekte, di, -miş, -ecek, -ir,) biçimbirimlerini işlev ve anlam olarak aktardıktan sonra, çalışmamızın odağı olan, bu çalışmanın kip, geleneksel görüşün isteme kipleri olarak adlandırdığı kiplere işlev ve anlam olarak incelemiştir.

“[sE] Dilek-koşul kipi biçimbirimi : Bu biçimbirim Türkiye Türkçesinde başlıca dilek ve koşul olmak üzere iki anlatımı içerir

1. Dilek Anlatımı

a) Tek bir önerme içeren ve bir bakıma eksilteli sayılabilecek olan anlatım biçimine şu örnekleri gösterebiliriz.

- Ah bir bahar gelse! Şurada biraz dinlensek!
- Birden çok öneri içeren kullanışları da vardır
- Evi satsalar da ellerine biraz para geçse. // İşleri rast gitse de doktoru bulabilseler.
- Diyorum ki, biraz uzanıp uyusan
-

b) Koşul Anlatımı

[-sE] biçimbirimi genellikle birden çok önermeyi bir koşulla birbirine bağlar. İlk önermeye bağlan ikinci önerme olumlu ya da olumsuz **yorum**'u içerir. Metindilbiliminde Isenberg'in saptadığı neden-sonuç ilişkisine yaklaşan bir anlatım biçimi sergiler.

- Sınava girse, kazanacağı muhakkak.
- Birkaç gün dinlense, iyileşecek.
- Doğru dürüst okusalar, anlayacaklar.

2. [-E] İstek Kipi Biçimbirimi

Temel İşlevi : Bir isteğin dile getirilmesini sağlayan eylem çekimini gerçekleştirir.

- Geç oldu; ben eve gideyim. //Kurban olayım, onlarla kavga etme!
- Televizyonu kapatıp derse çalışalım.

Buyrum anlatımı : Hizaya girelim! Yere yatalım, savunmaya geçeceğiz!

Bu kullanımda ek olarak istek kipinin 3. tekil kişisini gösteren biçimbirimin

Uğurlar ola! Rast gele! (avcı dileği) gibi kalıp sözlerde yaşadığını belirtmeliyiz.

3. [-mEİİ] Gereklilik Kipi Biçimbirimi

- Temel İşlevi : Eylemin anlattığı işin, oluşun gerekli bulunduğunu dile getirir.
- çocuk başarmak için daha çok çalışmalı.
- bu işin sonucunun ne olacağını bilmeliyim.
- iyileşinceye kadar ziyaretine gitmemeliler.
-

Aynı biçimbirimin bir uyarı içeren ve daha güçlü bir kesinlik yansıtan kullanılışı [-DİR] koşacının eklenmesiyledir; daha resmi anlatım taşır.

- ilaç, yemeklerden sonra alınmalıdır.
- başvuranlar, banka dekontlarını dilekçelerine eklemelidirler.

- Buyrum Kipi Biçimbirimlerinin değişik işlevleri, Tümce Anlatımına Katkıları

• Temel İşlev: Bilindiği gibi, buyrum kipi her dilde bir eylemin, bir işin gerçekleştirilmesini emir yoluyla isteme anlatır.

- kitabı yerden kaldır (-ın, -ımız)
- Akşama dönsün (-ler)”

Sever (1995;152-153) “Öğretmenin, ‘Eylemler bir haber ya da istek bildirmek için çeşitli şekillere girerler. Girdikleri çeşitli şekillere ‘kip’ denir. Kipler, 1. Bildirme kipleri, 2. Dilek kipleri diye iki bölüme ayrılır’ demesi ve zaman kiplerini çeşitleriyle birlikte (çizelge biçiminde) tahtaya çizmesi. Sever ardından Bildirme kipleri başlığı altında; -mişli geçmiş zaman kipi, di’li geçmiş zaman kipi (-di), şimdiki zaman kipi (-yor), gelecek zaman kipi (-ecek), geniş zaman kişi (-r) veriyor.

Kip, eylemlerle dile getirilen devinim, olay, oluş ve kılınışla ilgili anlatım biçimlerine verilen addır. (...)Çekimli eylemler, köklere gelen ekler yardımıyla ‘kişi’yi olduğu gibi kipleri de anlatırlar. Eylemi kullanan kimsenin bir olay, bir devinme, bir iş karşısındaki davranışı, durumu, içinde bulunduğu ruhsal koşullar, kipi kapsama içindedir.(Atabay vd.;1983;239)

Aynı yapıtta dipnot olarak (alıntı) verilen kip tanımları ise şöyledir: Emre, “gerçek olarak var olduğu veya olmadığını, kılındığını veya kılınmadığını bildiğimiz eylemleri bildirme kipi ile anlatırız” Üçok, kip, tümce içinde eylemlerin aldıkları biçimlerdir” Ediskun’a göre: “kip, eylem kök ya da gövdelerinin zaman ve tarzlara göre türlü ekler alarak girdikleri kalıplardır” Banguoğlu ise “Zaman eki almış eylemin kişi ekini de almasıyla kip olratay çıkar.

“Fiil kök ve gövdesinin gösterdiği oluş ve kılışın *zaman ve şahıs* kavramlarına bağlı olarak *ne şekilde yapıldığını veya olduğunu* gösteren gramer kategorisidir.”(Korkmaz, 1992;)

“Fillerin iş, hareket, oluş, durum vb. anlatırken *zaman ve şahıslara göre aldığı biçim*, ‘siga’ (MEB Türkçe Sözlük, 1995)

“Eylemlerde, belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyeninin ve kendisi için konuşulunun *tekil ya da çoğul olarak belirtilmiş biçimi*” (TDK, 1983;715)

“Eylemin *ne gibi bir ruh durumu ile ilgili olduğunu anlatan eklerdir*. (Dilaçar, her ne kadar ruh durumu sayısı kadar kip olduğunu söylemekte ise de burada yalnızca bir ekle belirlenmiş olanları ele alıyoruz) Zaman ekleri ile birlikte dizimin anlam ayrılığına neden olduğuna değinmekte yarar vardır.

Gel-di-y-se // gel-se-y-di // gel-miş-se // gel-e-y-miş // geliyordu-y-sa (Demircan, 1977;109-110)

Ergin (1985; 288, 289) Şekil ve Zaman Ekleri başlığı altında “kip” için şunları belirtmektedir.”Şekil ve zaman ekleri fiil kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi *şekle ve zamana bağlayan eklerdir*. Demek ki bu ekler bir şekil, bir de zaman ifade ederler. Şekil ifadesi hepsinde, zaman ifadesi ise ancak bir kısmında vardır. Yani şekil ve zaman eklerinin bir kısmı yalnız şekil, bir kısmı ise hem şekil, hem zaman ifade ederler. “ Bu açıklamaları biraz daha genişleterek “Demek ki şekil ekleri fiilin ne şekilde yapıldığını, yani kısacası hareket şekillerini gösteren eklerdir.” anlatımıyla tamamlamaktadır. Ardından “bildirme kipleri, tasarlama kipleri” alt başlığı ile şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Nesnelerin yaptıkları hareketler iki çeşittir: *ortaya çıkan veya çıkacak olan hareket*, ortaya çıkması tasarlanan hareket (açtı ve açsa gibi). Bu iki hareket şeklini karşılamak için fiil kök ve gövdesi ayrı yarı şekillere girer. Şu halde bir kısım fiil şekilleri ortaya çıkan veya çıkacak olan bir hareketi bildirirler. Bu fiil şekillerine *bildirme kipleri* adını veriyoruz. Fiil şekillerinin diğer bir kısmı ise tasarlanan bir hareket ifade ederler. Bunlara da *tasarlama kipleri* adını veriyoruz.

Bildirme kipleri, müsbet veya menfi olarak, yapılan veya yapılacak olan hareketleri haber verdiğine göre hareketin zamanını da gösteriyor demektir. Şu halde fiillerin zaman bildiren bütün çekimleri şekil bakımından bildirme kipleri içinde toplanırlar. Yani bildirme kiplerini yapan şekil ekleri aynı zamanda zaman ekleri durumundadırlar.”

1. İlk baskısı, 1956; son baskısı 1995 yılında TDK tarafından yapılan Banguoğlu’nun (1995;440-441) Türkçenin Grameri adlı yapıtında, Fiillerin Çekimi başlığı altında şunları yazmaktadır : “Ekler fiil tabanına gelme sıralarıyla **1. zaman (temps)**, **2. tarz (mode)**, **3. kişi (personne)**, **4. sayı (nombre)** ekleri olarak anılırlar. Fiil tabanlarına bu eklerin türlü şekillerini getirip bitmiş bir fiil örnekleri meydana getirmeye fiil çekimi (conjugasion) adını veriyoruz. Zaman (ve varsa tarz) eki ile uzatılmış *bir fiilin tekli ve çoklu kişi*

ekleri almasıyla bir **kip (temps)** meydana gelir. (...) Başka bazı eklerle teşkil ettiğimiz fiil gövdeleri de vardır ki yine bir zaman içinde geçmekle birlikte kimseye ait bir eğilim ifade ederler (bil-se, bil-meli). Bunlar uyarı kiplerini (temps injoncif) meydana getirirler. Türkçede basit, bildirme tarzında 9 zaman, dolayısıyla 9 kip vardır, deriz.”

Gencan (1979;275-295)’ın tanım ve açıklama ve bölümlemeleri ise şöyledir:

“Eylemler, zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer. Bu *biçimlerin her birine kip denir*. Dili geçmiş zaman kipi, mişli geçmiş zaman kipi, şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi, geniş zaman kipi (...) Şimdiye değin sıralan beş kip, işin yapıldığını, yapılacağını bildiriyor, haber veriyor. Onun için bu beş kipe bildirme kipleri adı verilir. Dokuz eylem kipi, eylemi anlatışlarına göre iki bölüme ayrılır. Bildirme kip ekleri –di, –miş, –ecek, –iyor, –( )r’dir. Hepsi de zaman anlamlıdır.

Dilek kipleri, eylemin yapılmasına dilek ayırtıları katan kipler. Bu kiplerin ekleri –meli, –e, –se, –sin’dir. Bunlarda özel bir zaman anlamı yoktur. Hepsinde –kendini pek göstermeyen- bir gelecek zaman ayırtısı sezilir. Onun için bu kipler zamanlara değil; anlamlarına göre adlandırılmışlardır. Bu dört kipin anlamca ortak yönü DİLEK’tir.”

“Şekil ve zaman ekleri” alt başlık altında şunlar belirtilmektedir: ” *Kip, fiilin çekim kalıbı demektir*. Türkçede dokuz çekim kalıbı veya fiil kipi vardır. **Haber kipleri hem haber, hem zaman ifade ederler**. İçinde zaman anlamı bulundurmeyen emir, şart, istek ve gereklilik bildiren kiplere dilek kipleri denir.” (Yavuz vd.1988;118)

Hengirmen (1998;218) Türkçe Dilbilgisi adlı kitabında “*Eylemin belirttiği işin nasıl, ne zaman ve ne biçimde yapıldığını bildiren anlatım biçimine kip denir*. Eylemin belirttiği işin ne zaman yapıldığı çok önemlidir. Bu nedenle Türkçedeki bütün kiplerde zaman temel unsurdur olarak kabul edilir. Türkçede dokuz kip vardır.” yazmakta, ancak aynı yazar ‘Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü’ adlı kitapta ise “kip, eylemin belirttiği iş, oluş veya duruma yönelik *konusucu tutumunu yansıtan onun amacını, duygu ve düşüncelerini aktaran dilbilgisel kategoridir*” demektedir. (Hengirmen, 1999;256)

Göker (1997;102-104) “Fiil kök ve gövdesinin kullanışta girdiği kalıba **kip** adı verilir.”

Akerson (2000;148-149) ise “kip işlevi, oldukça karmaşıktır ve sınıflandırılması konusunda dilcilerin tam bir görüş birliğine vardıkları söylenemez. Bu işlevi kabaca ‘*konusmacının dile getirdiği önerme hakkındaki yorumu*’ olarak tanımlayabiliriz’ diyerek yukarıda sıralanan karmaşık ve farklı tanımlardan da anlaşılacağı üzere, gerçek bir saptamada bulunmaktadır.

Bu çalışmada benim de katıldığım, kip biçimbiriminin işlevini, dil üzerinden de kolayca kanıtlayarak görebileceğimiz tanımını ve açıklamasını yapan Özdil (1994;112-113)’den aktarıyorum. “*Kip, konuşucunun bir olay/durum karşısındaki tahmin, niyet, istek vb. öznel tutumunu dile getiren dilbilgisel bir ulam olarak tanımlanır*. Bu tanımları biraz açıklamaya çalışırsak şöyle diyebiliriz: Konuşucu karşısındaki kişiye bir şey aktarmak istediğinde, bu aktarımını ya doğrudan, yani tarafsız olarak yansıtır ya da söylediğine kendi öznel görüşünü ekler, başka deyişle kendi yorumunu katar. ‘Ahmet bir kitap aldı.’ tümcesinde konuşucu kendisinin gördüğü, tanık olduğu bir gerçeği ortaya koyarak bir bildirimde bulunmaktadır. Oysa konuşucu ‘Ahmet (keşke) bir kitap alsaydı’ dediğinde, kendi öznel görüşünden yola çıkarak bir şey söylemek istemektedir. Bu durumda konuşucu olayın kendi istediği biçimde gelişmesini, gerçekleşmesini arzulamaktadır. Daha gerçekleşmemiş bir olaya kendi yorumu, kendi isteği ile bakmaktadır.” Yazar bu tanım ve açıklamalardan sonra aşağıdaki soruyu sormakta ve yanıtlamaktadır.

“Bu iki örnek tümceden birincisinin yansız ya da yorumsuz bir bildiri, ikincisinin ise yanlı, öznel ya da yorumlu bir bildiri olmasını sağlayan nedir? İki tümceyi birbirleriyle karşılaştırdığımızda, aralarındaki tek farkın yüklem çekimlerindeki değişiklik olduğunu görüyoruz. Demek ki, fiil çekim ekleri bildirinin yorumlu ya da yorumsuz olarak aktarılmasını sağlayabiliyor. /-DI/ eki aktarıma herhangi bir kipsel özellik katmadan konuşucunun bir bildirimde bulunmasını olanaklı kılıyor. Böylece bu ek ile konuşucu söz ettiği olaya kendisinin tanık olduğunu, olayın bitmiş ve geçmişte kaldığını belirtebiliyor. Bunun karşısında /-SE/ eki konuşucunun belli bir isteğini ortaya koyuyor, yani konuşucunun söylediğine kipsel bir antılım katıyor. “

Benzer bir tanım vererek kip/zaman/görünüş üçlüsünü ‘şeytan üçgeni’ olarak adlandıran ve tartışmaya açarak dilbilgisel sorular soran Uzun (1998;105115)’dan alıntıyorum;”*kip, konuşucunun*

tümcedeki önermeyi sunuş biçimi, bu önerme karşısındaki kişisel tutumudur. Ali eve gitti tümcesini örneklem olarak almakta ve şunları aktarmaktadır: “Yani Ali diye birinin ev denilen yere gitme işini yapması konusunda bir seçim yapmaktadır. Bu işi yalnızca bildirmekle mi kalsın yoksa, bu işe yönelik bir isteğini, bir gerekliliği vb.mi aktarsın? Türkçede böylesi seçimin izleri daha açık görünür, çünkü her biri için tekçil, ayrı ekler bulunur. –a isteği, -malı gerekliliği, -yor bildirmeyi gösterir, diyebiliriz örneğin.”

7. Dil Üzerinden (dile dayalı) Kip Biçimbiriminin Özellikleri

Yukarıdaki tanım, eleştiri, saptama, değerlendirme, yorumlardan da yola çıkarak “kip” ulamının işlevi, biçimlikleri, kuralları ve diğer biçimbirimlerle ilişkilerine ilişkin şunları söyleyebiliriz.

- Eyleyenin eylemine ilişkin söyleyenin tutumunu yansıtır.
Ali eve gel[mAll]+[-sA]+[-A]
- Eyleyen, söyleyen aynı kişi olabilir. Söyleyen kendi eylemine ilişkin tutum sergileyebilir.
Eve gitmeliyim.// gitsem // gideyim. (söyleyen kendine buyruk veremez)
- Tek ek, tek işlev yasası gereği (aynı işlevli ulamlar art arda gelmez) kip ulamı (sesbilgisel gerçekleştirmeleri) art arda gelmez.
Ali eve gelmelisa // gelmelisa // gelsemeli // gelemeli vbg.
- Kip söyleyenin, eyleyenin eylemine ilişkin gerçekleşmemiş tutumunu gösterdiği için, gerçekleşmemişlikte [gerçekleşmekte olan] ortak olan diğer ulamlarla (görünüş +gerçekleşmemiş zaman) da bir arada kullanılmaz

Ali eve gel[AcAkmAll] // gelAcAksA // gelAcAkA
Ali eve geliyormAll // geliyorsa* // geliyora (*geliyor-sA –geliyor ise)
Ali eve geleyor // gelseyor // gelmeliyor
Ali eve gel[IrmAll] // gelirsA // gelirA
Ali eve gelmAktAmAll // gelmektesA // gelmekteA vbg

- Söyleyen, eyleyenin eylemine ilişkin bir tutum belirtip, bir yorumda bulunmuyorsa; söyleyenin kipi olamaz. Salt bildirmekle yetinirse, kip olduğu söylenemez.

Ali eve geldi = söyleyen, eyleyenin eylemini eyleyene bağlı olarak bildiriyor.
gelAcAk = söyleyen, eyleyene bağlı olarak, tahminde bulunuyor.
geliyor = söyleyen, eyleyenin eyleminin sürdüğünü, eyleyene bağlı olarak bildiriyor.
gelir = söyleyen, eyleyene bağlı olarak, eyleyenin eylemine ilişkin deneyimini bildiriyor.

- Eylemcil yüklemelere gelen diğer biçimbirimlerin eylem ardılı olarak sıralaması şöyle olmaktadır.
Eylem + kip + zaman (gerçekleşmiş/geçmiş) = gelmeliydi // geleydi // gelseydi
Eylem + görünüş + zaman

8. Veri Toplama ve Veri Çözümleme

Kip biçimbirimi öğretimine, ilköğretim 6.sınıfta başlanmaktadır. Bu çalışmada, yukarıda ve kaynakçada belirtilen dilbilgisi odaklı kitaplar, makaleler araştırmalar ile Ek 1’de bölüm ve öğrenci sayıları belirtilen; Eğitim Fakültesi (500) ve Lise 9/10/11. sınıf (250) öğrencilerine yine Ek 1 ‘de belirtilen sorular sorularak yanıtlamaları istenmiş; yanıtlar sıklık derecesine göre gruplandırılarak, öğrencilerce aktarılan yanıtlardan en fazla olandan en aza doğru yukarıdan aşağıya doğru sıralanmıştır.

İki soru sorulmuş, her sorunun yanıtı yukarıdaki yöntemle göre iki ayrı başlık altında belirtilmiştir. Yanıtlar değerlendirilmiş, kip kavramının ulamsal farklılığı, tanımı, işlevinin bilinme düzeyi saptanmaya çalışılmıştır. Her iki soru için bir tek doğru yanıt olmadığı için, sayısal çözümleme ve karşılaştırma yapılamamıştır.

9. Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın bütününden anlaşılacağı üzere, kaynaklarda, öğretmen adayları (eğitim fakültesi öğrencileri) ve lise öğrencilerde dilbilgisi alanına ilişkin *kip* kavramı sınırlılığındaki sorulara verilen yanıtlar, dilbilgisi kitaplarındaki yaygın tanımlarla benzerdir. Bu bulgunun diğer bir anlamı; öğrenciler ve öğretmen adayları kip kavramının ulamsal farklılığını, işlevini, tanımını kavramamışlardır. Dilbilgisi öğretimi başlığı altında derlenen tanım ve ulamlama bağlamında böyle bir sonucun çıkması olağan görülmektedir. Sorunun kaynağının öğrencilerden çok, dilbilgisi kaynakları ve dilbilgisi öğretimi ile ilgili

olduğu söylenebilir. Her iki soru için 750 öğrenciden bir tekinden bile doğru yanıt alınamaması sorunun dilbilgisi ve dil eğitimi/öğretimi açısından ciddi olduğunu göstermektedir. Bu genel değerlendirmeden sonra, genel olarak aşağıdaki saptamalarda bulabiliriz.

- 750 öğrenciden hiçbiri Kip’in tanımını yapamamış; verilen tanımın “kip” tanımı olduğunu belirtememiştir.
- Eylemcil yüklemelere ulanan eklere ilişkin kavram birliği yok; aynı ulamsal biçimbirim için (kip) şekil, zaman kavramları olarak üç kavram kullanılmaktadır.
- Kip kavramının kavranmasını sağlayacak biçimbirim gösterimi(-meli, -sa, -a) dışında bir tanım yok.
- Tek ek, tek işlev kuralına uygun olmayan betimlemeler var.
- Kip biçimbiriminin sesbilgisel gerçekleşmesi bilinmemekte, ancak kavramın, dilbilgisel ulam olarak tanımı ve işlevi ve ayırt edici, anlamayıcı özellikleri bilinmemektedir.
- Ulamsal (kategori) betimlemeler, kitaplarda, araştırmalarda ve öğrencilerde ilişkileri, özellikleri, işlevleri bağlamında sınıflandıramamıştır.
- Ulamsal ayrımlar kesin ve açık olmadığı için, kavramsal kavrayış yetersiz kalmaktadır.
- Bütüncül yapılar üzerinden biçimbirimler arası ilişki bağlamında çözümleme yapılmadığı için, biçimbirimler arası ilişki ve biçimbirimlerin özgün özellikleri kavranamamaktadır.
- Açıklamalar, dilbilgisel ve anlam ayrımları dikkate alınmadan yapılmakta, iki alan kavram karmaşasına neden olmaktadır.
- Biçim, işlev, anlam ve fark ayrımları ile ilişkileri dizgesel olarak düzenlenmemekte ve işlenmemektedir.

Öneriler

Türkçe Eğitimi/öğretimi ve bu eğitime bağlı dilbilgisi öğretimi dilbilimsel kuramlara göre yeniden gözden geçirilmeli; kavramlaştırma, ulamlama, sınıflama, tanımlama; işlev ve görev belirleme gibi alanlarda dil üzerinden, dile dayalı (dilbilimsel kuramlar temelli) betimlemeler yapılmalıdır.

Öğretim yönteminde, eleştiriler ve dilbilimsel dilbilgisi bilgileri ışığında, ders kitapları, öğretmen eğitimi ve müfredat yenilenmelidir.

Türkçebilimciler, dilbilimciler, Mille Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurumu, Türk Dil Kurumu, Dil Dernekleri vb. kurumlar arası bir eşgüdümleme ile sorun ivedilikle ele alınmalı, bilim kurulu gözetim ve denetiminde Türkçe Öğretimi, Türkçe Dilbilgisi Öğretimine ilişkin kaynak, yöntem, içerik alanlarında düzeltme değil, yeniden ele alma ve yeniden betimleme çalışmalarına başlanmalıdır.

Yapının temel oluşturucuları olan biçimbirimlerin, yapı içindeki işlevleri, diğer biçimbirimlerle ilişkisi içinde işlenip kavratılmadıkça; bütün içindeki görevi, işlevi, anlamı, katkısı, farkı anlaşılamamakta ve her özgün biçimbirimin kendisi ve diğerleri ile ilişkisi dil dizgesi içindeki yerine oturtulamamaktadır. Bu nedenle, biçimbirimler, dilbilgisi öğretimi içinde, en azından tümce bütünlüğü içinde kavratılmalı, çözümleme aşamasında her birimin özgün katkısının anlaşılması sağlanmalıdır.

Biçimbirimlerin, tek tek ve diğer biçimbirimlerle anlama katkıları da ayrıca bu dizgesel ve bütünsel çözüm ile kavratılmalıdır.

Biçimbirimlerde tek ek, tek işlev gerçekliği, bütün içinde kavratılmalı; bir biçimbirimin hem o, hem bu, hem de şu olabilir türünden dil dışı önermelerden kaçınılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acar ve Demir (1993) **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul
- Adalı Oya,(1979) **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler**, TDK Yayını, Ankara
- Akerson, Fatma E.(2000) **Dile Genel Bakış**, Multilingual Yayınları, İstanbul
- Aksan, Doğan,(1998) **Anlambilim**, Engin Yayınları, Ankara
- Altınörs, Atakan(2000), **Dil Felsefesi Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul
- Atabay.Neşe, İ.Kutluk, S.Özel (1983) **Sözcük Türleri**, TDK Yayınları, Ankara
- Atalay, Besim (1941) **Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme**, TDK Yayınları, Matbaai Ebuzziya, İstanbul.
- Banguoğlu, Tahsin (1995) **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara
- Bakircioğlu, Rasim,(1996) **Türkiye ve Almanya’da İlköğretim Ders Kitapları**, İlköğretim Okulları Beşinci Sınıf Türkçe Ders kitaplarındaki Dilbilgisi Çalışmalarının Programa Uygunluk Derecesi, s164-179, Ankara
- Başkan, Özcan (1988) **Bildirişim**, Altın Kitaplar, İstanbul
- Chomsk,Noam (2002) **Dil ve Sorumluluk**,(çev.Hüsnü Önasya) Ekin Yayınları, İstanbul
- Chomsky, Noam(2001) **Dil ve Zihin**, (çev.Ahmet Kocaman) Ayraç Yayınları, Ankara
- Coward, Rosalind ve John Ellis (1985) **Dil ve Maddecilik**, İletişim Yayınları, İstanbul
- Çotuksöken, Yusuf (1991) **Türkçede Ekler –Kökler-Gövdeler**, Cem Yayınevi, İstanbul
- Demircan, Ömer (1977) **Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri**, Ankara,
- Dizdaroğlu,Hikmet. (1976), **Tümcebilgisi**, TDK Yayınları, Ankara
- Eldemir, Aysu (1980) **Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları 1**, TDK, Ankara
- Engin, Muharrem (1985), **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- Erişen, Satı (1983) **Türk Dili Dergisi** (Dil Öğretimi Özel Sayısı) Türkçe Eğitiminde Yeni Boyutlar, Ankara
- Gencan, T.Nejat (1979), **Dilbilgisi**, TDK Yayınları, Ankara
- Göker, Osman, **Uygulamalı Türkçe Bilgileri II**, MEB Yayımı, 1997, Ankara
- Göknel, Yüksel (?) **Modern Türkçe Dilbilgisi**, İzmir
- Göksu, O., **Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları 1**, TDK, Ankara
- Graddal David, J. Cheshire, J. Swann(1987), **Decscribing Language**, London
- Hatipoğlu, V.(1981) **Türkçenin Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara
- Hengirmen, M., **Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Engin Yayınevi, Ankara, 1999
- Hengirmen, M., **Türkçe Dilbilgisi, Engin Yayınları**, 1998, Ankara
- İnce, Işıl (1991) **Dilbilim Araştırmaları** , Türkçenin Çekirdek Tümcelerindeki Kurusu Yapılara Üretimsel-Dönüşümlü Dilbilgisi Açısından Bir Yaklaşım, Hitit Yayınevi, İstanbul
- Kıran, Zeynel ve Ayşe E.Kıran (2001) **Dilbilime Giriş**, Seçkin Yayınları, Ankara
- Korkmaz, Zeynep, **Grammer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, 1992 Ankara
- Külebi, Oya (1990), **Dilbilim Araştırmaları**, Türkçe Ünlemlerin Kullanımbilim Açısından İncelenmesi, Hitit Yayınevi, İstanbul
- MEB, Örneklerle Türkçe Sözlük, s. 1696,1995
- Özdil, Ş. (1994) **Dilbilim Araştırmaları** , Temel Tümcelerde ve Ortaçlı Yapılarda Kip Anlatımı, s.112-127
- Sever, Sedat (1995), **Türkçe Öğretiminde Tam Öğrenme**, Ya-Pa Yayınları, Ankara
- Sezer, A.(1994) **Anadili Öğretiminde Dilbilgisinin Yeri**, Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü, Dil Derneği Yayını, Ankara
- TDK, **Dilbilim ve dilbilgisi Konuşmaları**, (1980), TDK Yayınları, Ankara
- TDK,s (1983)**Türkçe Sözlük**, Ankara, s. 715,
- Toklu, Osman (2003) **Dilbilime Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara
- Tura, Sabahat.S., (1983) **Tür Dili Dergisi**, Dil Öğretimi Özel Sayısı, Sayı 379-380,Ankara
- Boğaziçi Üniversitesi (1997) **Türk Dili Ders Notları I**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Uzun, N.Engin (1988) **Dilbilgisinin Temel Kavramları**, Ankara
- Uzun, N.Engin (1998) **Dil Dergisi**, Türkçe’de Görünüş/Kip/Zaman Üçlüsü,s5-23, Haziran 1998, Sayı 68
- TÖMER, Ankara
- Üstünova Kerime (2002), **Dil Yazıları**, Akçağ Yayınları, Ankara
- Vardar, B.(1980), **Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara
- Vardar, Berke (1968) **Dilbilim Sorunları**, Yeni İnsan Yayınları
- Yavuz, Kemal.Yetiş,, B. Necat (1988) Üniversite **Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri**, Bayrak Basım Yayım, İstanbul,

Ek 1

I. Arařtırmada sorulan sorular

1. Bir dilbilgisel kavram olan “KİP”in tanımı ya da anlamını belirtiniz.
2. Aşağıdaki tmcede, hangi dilbilgisel kavramın tanımı yapılmıştır?

“Konusanın, söyleyenin (bir tmcede) bir olay, olgu, duruma ilişkin kişisel tutumunu/yorumunu belirtir.”

II. Araştırmaya katılan öğrencilerin bölüm ve sayıları

Türkçe ğretmenlięi II ve III	: 170
Oklncesi ğretmenlięi II	: 50
Sosyal Bilgiler ğretmenlięi II	: 110
Resim ğretmenlięi I	: 30
Beden Eğitimi ğretmenlięi I	: 30
Matematik ğretmenlięi V	: 30
Matematik ğretmenlięi V	: 30
Biyoloji ğretmenlięi V	: 30
Ortaöğretim Lise1/2/3	: 280

Malatya Liseleri

Malatya Lisesi ve Gazi Lisesi

Toplam : 750

Araştırma, Malatya Lisesi ve Gazi Lisesi TM, Fen, Sosyal, Dil alanlarında öğrenim gören 9, 10 ve 11 sınıf öğrencileri ile yukarıda sıralan İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ğrencileri üzerinde yapılmıştır.

III. Öğrencilerin, “Kip” kavramı için yaptıkları tanımlar.

1. Tümcede geçen fiilerde belirli bir zamanla birlikte (en çok) konuşanın veya hakkında konuşan veya hakkında konuşulan şeyin teklik veya çokluk olarak verilmiş şekline kip denir.
2. Bir isteğin, arzunun, emrin belirtilmesidir.
3. Bir yapılan işi zaman,eylem veya davranış olarak belirten kavrama kip denir.
4. Eylemlerin, yapılan işi bildiren sözcüğün sonuna gelerek onları zaman açısından niteleyen, gereklilik, şart, emir anlamları veren eklerdir.
5. Fillerin gösterdiği oluş ve kılışın zaman ve şahıs kavramlarına bağlı olarak ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren biçimine kip denir
6. Cümlelerin yüklenmelerine zaman, tasarı, istek, şart vb. anlamlar yükleyen eklerin genel addır.
7. Bir eylemde söyleyeni, dinleyeni ve sözü edileni belirten unsur.
8. Yargı bildiren sözcüğün istek, gereklilik vb. bakımından durumunu bildirir.
9. Cümledeki olayların zamanını, anlamını, durumunu bildirir.
10. Zamana bağlı olarak bir eylemi bildiren kavramdır.
11. Tümcenin yapılış zamanını ve şeklini anlatır.
12. Bir şeyin hangi durumda yapıldığıdır.
13. Zamanın eylemde şekillenmiş hali.
14. Bir durumun hangi şekilde olduğunu bildirir.
15. Eylemlere yüklenen zaman
16. Konuşma anındaki zamanı bildirir.
17. Bireyin görmediği bir başkasının yardımıyla öğrendiğini belirtir.
18. Eylemlere oluş, süreklilik ve bitiş anlamı katan eklerdir.
19. İsim soylu kelimelerle fiil yapmayı sağlayan eklerdir.
20. Her milletin kendine göre oluşturduğu yapıdır.
21. İsim veya fiilere zaman, durum ve eylem anlamları yükler.
22. Fiilere anlam ve görev yükleyen eklerdir.
23. Eylemi yapan kişiyi belirtir.
24. Fiilerde anlam kaymasına denir.
25. Zaman ve çekim eklerine denir.
26. Zaman veya mekan anlamı katan eklerdir.
27. Zaman ve şahıs anlamı katan eklerdir.
28. Kişiye ait dilek ve olayın zaman ve anlamını belirtir.(en az)

IV. Öğrencilerin (Kip) Tanıma verdikleri yanıtlar

1. Zarf Tümlenci (en çok)
2. Zarf
3. Tümluç
4. Yüklem
5. Eylem
6. Şahıs ekleri
7. Bir kişinin kendine ait görüşü.
8. Sözcük
9. Düşünce
10. Görüş

11. Cümle
12. Özne
13. Mülakat
14. Eleştiri
15. Tecrübe
16. Vurgu
17. Tonlama
18. Anlayış
19. Anlam
20. Üslup (en az)

III ve IV.de Öğrenci sayısı kadar yanıt olmasına karşın, benzer, ortak yanıtlar, yanıt sayısına göre sınıflanmış, en çok yanıtta en aza doğru sıralanmıştır.